

EL SENTIT DE LA BOGERIA EN LA NARRATIVA CATALANA CONTEMPORÀNIA

(basat en la tesi: “Perdre el sentit. L’escriptura de la bogeria en la prosa catalana d’entre 1899 i 1939”)

Departament de Filologia Catalana

Facultat de Filologia

Universitat de Barcelona

Maria Dasca Batalla

mdasca@correucatala.com

Parlar de bojos implica, d'entrada, un problema de llenguatge. Encara que creiem que podem identificar els bojos, no sabem definir la bogeria i sovint utilitzem el terme *boig* donant el significat per sobreentès. És per això que, si bé la llengua oral conserva viu el mot, el llenguatge de la psiquiatria (que és l'àrea de coneixement que l'estudia de manera específica) el considera obsolet, invàlid. Els psiquiatres parlen de trastorn mental i no pas de bogeria, perquè el terme és imprecís i va carregat de connotacions que, a la vegada, creen estigmes. En literatura, no obstant això, el mot es manté, segurament perquè s'elabora en un discurs no científic, connotatiu, que busca més la comprensió d'una realitat humana i social que no pas la defensa d'una determinada lliçó de veritat.

La dificultat de definir la bogeria recau, bàsicament, en el fet que la seva definició depèn d'una perspectiva. No hi ha una bogeria, sinó moltes, múltiples, cadascuna de les quals es defineix en funció d'una pauta interpretativa. La literatura, com veurem, n'ofereix diverses i entén la bogeria en un sentit ampli: com el conjunt de manifestacions fictícies de significació confusa que relativitzen els límits

constitutius d'una identitat. En tots els casos la bogeria desafia els límits entre allò individual i l'alteritat, i afecta fenòmens d'indole diversa, com ara personatges, situacions i formes discursives concretes.

A partir de la bogeria la identitat pot ser entesa des d'un punt de vista intern (el discurs del boig allibera la subjectivitat: és l'expressió del significat subjectiu) o extern (el boig és definit per la societat o, seguint Foucault, pel conjunt de tècniques al servei d'un poder fàctic —legal i mèdic, bàsicament— en mans de l'aparell d'estat constituït a final del segle XVIII). En la primera línia hi trobem una tradició d'anàlisi que arrenca en part de la concepció de la bogeria pròpia del romanticisme alemany i que inclou, en l'àmbit teòric, els estudis de Jacques Lacan. En la segona línia, se situen els estudis que han incidit a problematitzar la pretesa neutralitat del discurs i l'han entès com un instrument ideològic al servei del poder estatal (Michel Foucault), familiar (R.D. Laing) i social (Ervin Goffman). Aquesta segona via (d'enfocament social) parteix, a la vegada, del concepte de logos clàssic: en la societat grega la paraula vehiculava la relació individu/món-

comunitat. El llenguatge era, consegüentment, l'instrument d'apropiació de la realitat i servia de pont d'enllaç entre l'home i la societat a la qual pertanyia. La bogeria segellà una ruptura en aquesta relació, en la qual el boig fou exclòs del dret a la paraula.

La literatura, com a instrument de representació de realitats, crea figuracions fictícies, basades parcialment en la realitat observada. La gènesi i la caracterització d'aquestes representacions depèn de factors socials: només apareixen quan hi ha un cert consens que així ho permeti i, quan ho fan, es formalitzen d'una manera que dona prova no només de la personalitat de l'autor, sinó també d'uns models representatius de la realitat (figuratius o formals). De vegades, però, l'origen de determinades representacions es deu a un impuls transgressor: les figures que la ficció (re)crea no existeixen *ipso facto*, sinó que concreten uns desitjos de l'autor, que van més enllà dels límits que la realitat imposa. L'efecte de realitat que la ficció transmet al lector és, en tot cas, ben evident. La literatura permet l'accés a realitats imaginàries, no viscudes, que, malgrat estar situades més enllà dels principis pels quals

es regeix allò real, permeten de retornar-hi amb un coneixement més aprofundit, intel·lectualitzat. Al mateix temps, llegir ficció provoca un efecte que la realitat nega: allò llegit es fa intel·ligible perquè depèn, bàsicament, de mecanismes racionals (l'escriptura), que responen a una lògica.

La bogeria participa en tot aquest procés d'una manera esmunyedissa, poc evident. Si bé els mecanismes en què es mou la ficció són especialment útils per a comprendre-la (com a matèria de novel·la, el boig és construït a través d'un discurs racional), la seva dependència respecte de la llengua (una eina mudable, polisèmica) en fa més complexa la identificació i interpretació. En literatura només tenim allò que les paraules ens mostren (anar més enllà d'uns indicis textuais seria considerat sobreinterpretatiu) i el punt de partida per a la interpretació és un missatge tancat que no es retroalimenta (no hi ha una interacció que possibiliti un diàleg—amb resposta o *feed-back*).

Finalment, cal recordar que els textos existeixen en funció d'un moment històric o d'una perspectiva. Per entendre la bogeria, hem d'aprendre a llegir-la tractant-la de la mateixa

manera que un text literari: com un document vinculat a un temps i un autor, els quals depenen d'una sèrie de formulacions teòriques (científiques i literàries) sobre el significat de l'individu, la societat i el món. Cal preveure, però, que la bogeria ha estat molts cops una mena de calaix de sastre de significació polivalent, que tant podia representar la idealització d'un model d'individu amb atribucions fabuloses (el geni) com l'estigma dels vicis més funestos (el marginat), sense que cap d'aquestes dues representacions hagués d'encaixar, necessàriament, en les deficiències de trastorn que estableix la medicina contemporània. És per això que, d'ara en endavant només ens interessarem per aquells casos en què la bogeria esdevé un element problematitzador, que obre una escletxa profunda en els models de representació contemporanis.

El trastorn ocupa un paper important en la percepció de la societat actual, on, d'una manera cada cop més accentuada, les denominacions lligades a la patologia van envaint l'espai dels estudis socials. Es parla, per exemple, d'una societat de consum malalta o

d'unes patologies associades a la societat de la informació. En certa manera, l'aplicació d'aquestes etiquetes té l'origen al segle XIX, en el moment en què el discurs mèdic (de la mà de l'aval jurídic, com demostrà Foucault) pren valor en l'escala de l'opinió pública i es converteix en un factor d'enorme incidència social. La progressiva institucionalització dels centres psiquiàtrics, l'emergència (alarmada) de nous tipus de trastorns psicològics derivats de la revolució industrial i la creació de plataformes d'informació modernes (sobretot premsa i col·leccions de literatura de quiosc) contribueixen a la gestació d'un debat públic sobre el fenomen de la bogeria.

En l'àmbit català, l'interès per la figura del boig s'incentiva a partir del 1895, any en què comença l'anomenat cas Verdaguer, un procés judicial de gran popularitat en què es debat si l'actitud indòmita del poeta envers la jerarquia eclesiàstica és simptomàtica de bogeria. És també en el decurs de la dècada dels 90 que prenen virulència, en l'àmbit jurídic, les teories del criminal nat segons Lombroso, que identifiquen, en un lligam indissociable, l'herència i el trastorn, i associen la genialitat a

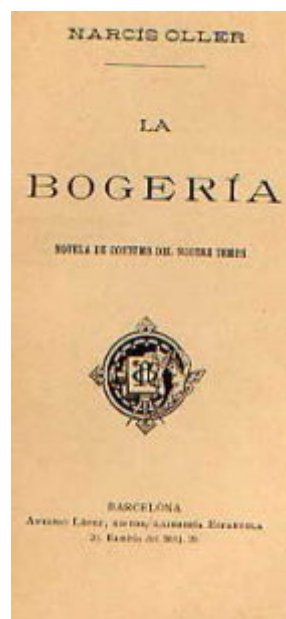
la degeneració. Aquestes teories esdevindran el centre d'un debat polèmic, en què intervindran autors com Joan Maragall (que desacredita Lombroso en un parell d'articles al *Diario de Barcelona* de 1894 i 1896) i intel·lectuals pròxims a l'anarquisme (com Azorín, que en fa divulgació a *La sociología criminal*, de 1899, Miguel de Unamuno i Pío Baroja, que s'hi mostren més distants). Paral·lelament, a França, un llibre d'èxit, *Dégénérescence* de Max Nordau (1894; l'original alemany fou publicat el 1893 amb el títol d'*Erbtattung*), aplica un concepte patològic (la degeneració, de Morel) a una llarga llista d'escriptors finiseculars de tendències oposades, que resulten suspectes, a criteri de l'autor, d'una moral equívoca (amb un propòsit similar, el mateix 1894, Pompeu Gener publicà *Literaturas malsanas*). La literatura reflecteix tot aquest procés de popularització del trastorn mental de dues maneres: o bé bastint un imaginari modern del boig (mitjançant la introducció de personatges amb atributs i manifestacions procedents del discurs mèdic); o bé participant en el debat sobre els límits de la bogeria (mitjançant un ficció interrogativa, que

problematitza els mecanismes de presentació de la realitat).

La bogeria en sentit modern no apareix en la ficció literària catalana fins a les acaballes del segle XIX, amb la novel·la homònima de Narcís Oller (1899). Les mostres anteriors a aquesta data ens interessen poc perquè, en la gran majoria, van relacionades amb una actitud moral tradicionalista, que confirma la validesa de l'estatu quo: el boig és un element no admès pel sistema, el qual es legitima amb l'exclusió d'elements pertorbadors. En aquests casos el boig no qüestiona uns límits ni problematitza un sentit d'identitat perquè queda relegat a una condició secundària, no significativa, i al marge dels discursos científics vigents. Cal tenir en compte, a més, que gran part de la matèria narrativa vuitcentista catalana es canalitza a través d'una forma idealitzadora (la prosa costumista) que s'interessa poc per la introducció d'elements anòmals (allò que pretén és presentar idíl·licament unes formes de vida tradicionals, lligades a la societat preindustrial) i que, quan ho fa, es limita a reafirmar l'estabilitat de la realitat amb l'admissió de trastornats innocus, que formen

part d'un paisatge consuetudinari (és el cas de *Dos albatx de mitja pompa*, de 1901, de l'escriptor-farmacèutic Martí Genís i Aguilar, o, ja en l'àmbit de la marginació urbana, el del pertorbat *En Mitja-Galta*, de 1880, de Joan Pons i Massaveu). Aquesta posició de censura o exclusió envers la bogeria es mantindrà en moltes novel·les posteriors i esdevindrà una constant del discurs col·loquial, que refereix allò boig a un acte incontrolat, no subjecte a la raó. En la literatura catalana la sanció a l'actitud boja (sovint identificada amb la passió amorosa en diversos exemples d'adulteri) esdevindrà programàticament indispensable en les obres derivades del noucentisme, un moviment politicoliterari que propugnava una plasmació idealitzada de la realitat amb la voluntat d'embellir-la i millorar-la d'acord amb una moral burgesa. I també la trobarem, puntualment, en la creació de personatges menors, amb un paper funcional: la seva bogeria empeny l'entorn a la pràctica de la bondat o, en un sentit cristià, de la caritat compassiva. En aquests casos (i pensem en *Isabel de Galceran*, de Narcís Oller, una novel·la curta de 1880, i en "L'Espalmada", un conte de

Martí Genís i Aguilar de 1890) l'efecte que la bogeria provoca és bàsicament catàrtic, depuratiu: esdevé un recurs per suscitar —tal com pretenia el romanticisme— l'adhesió empàtica del lector. Paral·lelament, al llarg del segle XIX, la literatura fantàstica —que configura una tradició persistent i complexa en les literatures europees— esdevé una via possible de penetració de l'anomalia. En la literatura catalana, però, trobem poques manifestacions inquietants del gènere (aparicions, espectres o visions) i haurem d'esperar l'entrada del Modernisme per poder-ne consignar de significatives.

Portada de la 1a edició de *La bogeria* de N. Oller.

La bogeria, de Narcís Oller, apareix significativament en el llindar del segle XX i serveix de testimoni privilegiat d'algunes posicions de creuament (ideològiques i literàries) del tombant de segle. L'autor la publica en un moment d'impàs productiu, per tal de donar sortida a una situació d'estancament tant estètic (la novel·la realista ja fa temps que ha perdut crèdit programàtic a França) com personal (la seva última novel·la, *La febre d'or*, 1890-1892, una aproximació a la realitat social de la febre borsària barcelonina, de redacció llarga i complicada, no fou prou reeixida). *La bogeria*, en relació amb *La febre d'or*, significa un canvi: és redactada en un període de temps breu (un estiu a la Cerdanya) i pertany al gènere de la *nouvelle* (o novel·la breu). Allò que l'estimula és una situació real: el cas d'un individu de conducta anòmala que pledeja contra la seva família. L'obra situa el concepte modern de boig en el centre del discurs literari i posa en relació alguns dels elements constitutius de la bogeria que seran desenvolupats en novel·les posteriors. D'una banda la ficció es presenta com a report d'un cas clínic realitzat per una veu externa als fets,

que actua de narrador. El pronòstic és conduït per un personatge metge (que afirma que el boig, Joan Serrallonga, és víctima d'una vesània hereditària irreversible) i és reblat pel narrador (que introdueix un contrapunt de dubte en plantejar-se si la societat —per negligència— ha precipitat l'embogiment del personatge). D'altra banda, el cas reportat pot considerar-se un desafiament al discurs racionalista sobre el qual, fins llavors, s'havia erigit la literatura realista. Si bé el boig confirma el pronòstic científic explicat a l'*Introduction à l'étude de la médecine expérimentale* de Claude Bernard (el determinisme de l'herència i del medi), el boig esdevé, a la vegada, una entitat que escapa als principis de la raó.

La bogeria és una novel·la curta que sintetitza —sense resoldre'l— el debat modern sobre la bogeria, en una complexitat que implica tres nivells: mèdic, social i discursiu, i en el context d'uns anys de revisió de les definicions identitàries. La Catalunya d'aleshores és també escenari d'un fenomen d'abast europeu —l'anomenada crisi del *fin de*

siècle—, que no només afecta els patrons estètics vigents (l'incipient Modernisme es

Litografia de Mariano Foix per a l'anunci de la novel·la a *L'Esquella de la Torratxa*.

decanta, a partir de la pèrdua de les colònies del 1898, vers posicions regeneracionistes) sinó que desemboca, per circumstàncies històriques, en una actitud revisionista respecte dels models polítics (el 1901 es crea el primer partit polític catalanista, la Lliga Regionalista de Catalunya). Tots aquests fenòmens es tradueixen en una atmosfera propícia al qüestionament de les identitats (polítiques i socials, però també individuals) en les quals té cabuda, justament, una redefinició de la noció d'individu. Ja en els anys vint, amb la introducció de la psicoanàlisi

de Freud, es problematitzarà la idea d'una psicologia estable, la qual cosa tindrà una gran incidència doctrinal i formal en les avantguardes i, especialment, en el surrealisme. La bogeria ocupa una posició central en tot aquest discurs atès que participa d'un procés interrogatiu sobre la noció de la identitat individual, que implica un valor discontinu, subjecte a canvis. En això, la bogeria s'entén com una expressió realitzativa (*performative utterance*, en terminologia de J. L. Austin), que depèn d'una praxi significativa. Cada mostra de ficcionalització de la bogeria, en aquest sentit, proporciona una determinada interpretació de la identitat, expressada a través de la paraula.

En els quaranta primers anys de segle les referències a la bogeria escassegen. Hi ha poques novel·les que l'adoptin, com Oller, com a centre temàtic, i no hi ha cap autor que hi dediqui una sèrie programada d'obres. La bogeria, de fet, passa a convertir-se en una mena d'ingredient residual, secundari, que dona fe d'unes estètiques determinades sense plantejar-se grans inquietuds teòriques. A grans trets, es pot afirmar que són els moviments més atents a l'experimentació formal (modernisme i

avantguardisme) els qui més s'aproximen a la pertorbació (sobretot en el model de discurs emprat).

En aquest període, molt divers en producció i tendències literàries, s'inicien dues grans línies d'aproximació al boig. En la primera, la bogeria és vehiculada per un discurs irracional (simbòlic bàsicament) i conté uns elements que, un cop interpretats, poden contribuir a l'expressió d'una identitat significativa. En aquestes obres, la subjectivitat del narrador s'expressa i evoluciona a través d'una expressió realitzativa, que es formalitza de manera diferent segons si es vincula al fantàstic o si inclou figures al marge de la raó (moltes d'elles sota l'ascendent de Nietzsche). La segona línia posa l'èmfasi en el marc situacional en què s'esdevé la bogeria, que és vehiculada a través de canals indirectes: el boig no té discurs propi, sinó que és referit a través d'unes veus externes que l'objectivitzen i el situen en tres espais: el psiquiàtric (regit pel dictamen mèdic, o penitenciari en el cas de les ficcions on la presó es relaciona amb el discurs àcrata), el familiar (regit per les pautes de conducta establertes en el si d'una societat,

en el marc de la qual es creen els estigmes i els tabús) i el del dret (sota regulació jurídica i controlat, en part, per l'aval mèdic). Totes dues vies són òptimes a l'hora d'acarar un fenomen que, avui en dia, encara continua sense definició unívoca (hi ha qui diu —mig parafrasejant Bukowski— que viure implica participar d'una mena de bogeria quotidiana), encara que els efectes són diferents. La primera inquieta i ens confirma el pressentiment que l'expressió de la identitat és inassolible, la segona deixa constància d'uns paisatges pròxims i múltiples, vinculats al relativisme amb què la literatura reflexiona sobre la realitat (amb bogeria o sense).

Agraïments:

Els comentaris dels senyors Josep M. Murgades i Josep M. Domingo han ajudat a millorar la qualitat d'aquest treball. A tots dos els dec un merescut agraïment. La recerca en què es basa la tesi corresponent ha estat finançada per una beca FPDI de la Universitat de Barcelona.